

*Ой̄уд свиће она ш̄ӣо нас рас̄ӣавише,
и док нащу нову судбу од̄џоней̄ам
чујем: око срца јој црно зрно ш̄ей̄а,
џа склойим кайке, и џрес̄ӣанем да дишем.* (34)

Укратко, као и у обичном, свакодневном животу, љубав се и усред којекаквих догодовштина помаља као неки онострани излаз из баналности трајања, као зрака која обасјава свеколику пустињу пролазности. Можда пре свега, па и после свега, зато што песник, а с њим можда и читалац, може да поверује у свом сновиђењу у своју оноземаљску звезду водилу:

*Живой̄ише које вабиш, и на џра̄зу милујеш,
Мисле да си бесмр̄йна,
Као ш̄ӣо и јеси.* (36)

Најзад, зар и традиција свеколике љубавне поезије, с призвучима овоземаљске пролазности и оноземаљске чежње, која се одвајкада изнова рађа из свог пепела, не одјекује изузетно значајним призвучима у *Безумном џламену* Тонтићевих стихова? Нарочито у данашње време, када идеали узајамне привржености људи неосетно ишчезавају као вредносна обележја живота у равнодушности електронске комуникације, често без израза лица, без погледа очију, без покрета међу речима.

Светиозар КОЉЕВИЋ

ЈЕДНА ПОЛЕМИЧКА КЊИГА

Леон Којен, *У џражењу ново̄: индивидуализам и либерални дух у ср̄ској култури (1894–1914)*, Чигоја штампа, Београд 2015

Књига Леона Којена *У џражењу ново̄* састоји се од четири есеја: „Индивидуализам у српској култури почетком 20. века”, „Либерални дух Ср̄ско̄ књижевно̄ џласника”, „Критички принципи Богдана Поповића”, те „Модерност и модернизам”. Све есеје окупља поднаслов књиге „Индивидуализам и либерални дух у српској култури (1894–1914)”, који на добар начин упућује читаоца како на временски оквир којим се књига бави, тако и на исходиште Којенових анализа.

Две кључне тезе које Којен износи у својој књизи су: прво, да је кључна одлика најзначајнијих књижевних стваралаца тог периода њихов уметнички индивидуализам. То је узрок зашто у предратној српској

књижевности није било примера уметничких група које би биле обједињене заједничким естетичким програмом, као што је то био случај са уметницима након Великог рата. Друга теза: да је тадашњу књижевну и културну сцену Србије одликовао књижевни либерализам, што Којен потврђује детаљном анализом уређивачке политике *Српског књижевног гласника*.

Да би потврдио прву тезу, Којен ће не само цитирати Скерлића, који већ тада запажа индивидуалност њему савременог песничког поколења већ ће своју тезу успешно проверити и кроз анализе Ракићевих песама („На Газиместану”, „Силно задовољство”), односно Дисове „Нирване”. Када је у питању друге теза, Којен ће посебну пажњу поклонити главним примерима рецепције либералних идеја Џона Стјуарта Мила. Притом, Којен показује да је Милов концепт либерализма српским интелектуалцима могао бити ближи од оног Херберта Спенсера, и то зато што Мил није толико радикално смањивао могућности интервенције државе, попут Спенсера. Такође, Којен се позабавио и концептима либерализма који се појављују у текстовима кључних српских интелектуалаца попут Јована Скерлића и Слободана Јовановића, показујући које су биле специфичности у рецепцији либералних идеја.

Ипак, најубедљивији доказ у либералној оријентацији водећих српских интелектуалаца оног доба јесте уређивачка политика *Српског књижевног гласника*, којој Којен поклања пуно простора. И то чини с правом. Наиме, листа имена аутора који су били редовни сарадници *СКГ*-а показује да су се на страницама овог часописа налазили безмало сви најзначајнији аутори српске књижевности пре Великог рата, али и већина која је обележила међуратни период српске књижевности. Од посебне важности је и запажање да су се међу тим ауторима налазили и они чије поетике нису биле блиске *Гласниковим* уредницима, пре свих Јовану Скерлићу. На тај начин Којен скреће пажњу на уређивачки либерализам Скерлића и Поповића, који у великој мери доводи у питање оптужбе за књижевну диктатуру које су после Великог рата упућиване на рачун *Гласника* и пре свега Јована Скерлића. Тако постаје видљиво нешто што данас нама изгледа невероватно: Скерлић је имао свој властити концепт књижевности као критичар, али очигледно да као уредник није ни у ком случају био искључив. Напротив, Којен инсистира на томе да се *СКГ* „није залагао за неки одређени правац у књижевности или науци”.

Којенов тон током целе књиге изразито је полемички настројен. Његова полемичка оријентација има два аспекта: први је усмерен ка вредновању књижевности периода 1894–1914, а други ка рецепцији и вредновању идеја либерализма и индивидуализма које заступају водећи српски интелектуалци тог периода.

У оквиру прве полемичке оријентације, Којен ће поставити питање степена заступљености овог сегмента српске књижевности у едицији

„Десет векова српске књижевности”, коју издаје Издавачки центар Матице српске. Лично, мислим да је Којеново мишљење легитимно. Сматрам, такође, да у академским круговима мора бити места за полемику, јер уколико она изостане, то значи да људе из академске сфере више не покрећу идеје већ конјунктура, а то значи да ће сви увек бити на истој страни – тамо где је моћ. Исто тако мислим и да ће неки будући историчар српске књижевности и културе можда видети у овој едицији нешто што је можда промакло и њеним савременицима, чак и оним благонаклоним: да је у питању један скривени гест паметног отпора времену у коме се национална култура и национални индивидуалитет систематски доводе у питање на различите начине и у различитим сферама. У таквом контексту, едиција „Десет векова српске књижевности” заслужила би пре сваке критике и гест посебног разумевања, јер се постојање такве едиције у данашњем времену ни у ком случају не подразумева.

У оквиру друге полемичке оријентације, Којен инсистира на мало уоченом књижевном либерализму уређивачке политике *Гласника* и његових уредника. Тај либерализам није довољно уочен и није довољно узет у обзир у њиховој потоњој рецепцији. Којен износи убедљив разлог зашто је тај либерализам био потцењен између два рата: „У свету који је све више био под непосредним или посредним утицајем тоталитарних идеологија, (...) либерални индивидуализам је политички и културно деловао као нешто преживело”. У светлу тог објашњења, можда можемо поставити и питање које Којенова књига имплицира: зашто тај либерализам не ценимо данас?

Можда је у питању проблем перцепције односно практиковања самих (нео)либералних идеја данас. Како то показује Дејвид Харви у својој *Крајњој историји неолиберализма*, постоји разлика између некадашњег либерализма и данашњег неолиберализма и у самој економији. Сем тога, изгледа да је економски тоталитаризам, у коме данас живимо, свео либералне идеје на њихову економску сферу, чиме је искључио њихову социјалну димензију. Постоји и други моменат: можда смо заиста, под утицајем авангардних покрета између два рата, те борбе за аутономију књижевности у комунистичком окружењу, потпуно сметнули с ума један другачији концепт уметности, или још боље – један концепт интелектуалца, који у себи обједињује уметника/научника, јавног делатника и политичара (за кога начела још увек имају значајну улогу). То је оно што нас, чини ми се, у концептуалном смислу највише дели од периода о коме пише Леон Којен, и то је разлог зашто је данас наша рецепција Скерлића толико сужена и толико искривљена: чини нам се искључиво као прототип Жданова, који је сахрањивао таленте (Исидора, Дис). Да је оваква рецепција стереотипна и нетачна показује нам чињеница да се из ње никако не може објаснити како то да Исидора у свом тексту о Београдском стилу (из 1920. године) Скерлића назива „бољим од свих нас” односно

зашто му посвећује три панегиричка текста (један 1914. и два 1924. године), од којих онај последњи, „На гробу Јована Скерлића”, почиње нимало официјелном реченицом, „Две године дана нисам била на гробу Скерлићеву...”

Неки од одговора на ова питања могу се наслутити и из Којенове књиге. Рецимо, Којен на примеру Константиновићеве рецепције овог периода показује да је слепило за либералну, индивидуалистичку оријентацију значајних српских интелектуалаца у доба пре Великог рата имало своју идеолошку подлогу. На крају крајева, сам Константиновић је био врло далеко од било каквог индивидуализма и либерализма. Да данас у извесном смислу постоји континуитет са таквим идеолошким ставовима може се наслутити из једне Којенове еуфемистичке напомене: „Данас када је српска култура пред новим искушењима, међу којима идеолошка једнодушност, социјални конформизам и ’политичка коректност’ нису на последњем месту, тај став [књижевни либерализам] вреди поновити: никаква политичка или културна идеологија, верски пропис, морално учење, или филозофски систем, не представља инстанцу којој писац или критичар треба унапред да подреде свој стваралачки поступак односно свој критички суд.”

У том смислу, чини се да основна интенција књиге *У изражењу новоџ* није само у покушају да се један важан период српске државе и културе одбрани од идеолошких деформација којима је и данас изложен, пре свега од стране ревизионистички оријентисаних историчара који овај период тумаче у складу са смерницама Латинке Перовић, већ да се истовремено још једном подвуче важност и вредност индивидуализма и једног облика либерализма, оног, наиме, који је далеко шири и сложенији од неолибералног *laissez faire* модела који доминира колико у економији толико и у концепту човека који се данас креира у светским Мегалополисима.

Слободан ВЛАДУШИЋ

ДВА ИНДИВИДУАЛИЗМА

Леон Којен, *У изражењу новоџ: индивидуализам и либерални дух у српској култури (1894–1914)*, Чигоја штампа, Београд 2015

Шта би нам данас рекао Скерлић, а шта Богдан Поповић? Није случајан наслов овог текста. То је наслов који смо позајмили од Скерлића, не са намером да говоримо уместо њега или, нескромно, да покушамо позајмљујући наслов да истовремено позајмимо утицај и значај. Позајмљујемо